

АГЕНТУРНА СПРАВА «ЩУР» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ МЕТОДІВ АГЕНТУРНОЇ РОБОТИ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ПРОТИ КЕРІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Методи агентурної боротьби радянських органів державної безпеки проти керівництва ОУН та УПА розглядаються на прикладі агентурної справи «Щур», заведеної для пошуку керівника визвольного руху на Волині й Поліссі Д.Клячківського. Чітко простежується послідовна картина збору попередньої інформації на конкретну особу, формування мережі агентів і провокаторів, налагодження цілодобового нагляду за родичами розшукуваного. Матеріали справи також дозволяють поставити під сумнів усталену в історіографії тезу про проведення так званої «Оржівської операції», нібито спланованої з метою ліквідації Д.Клячківського. Видається, що смерть одного з лідерів ОУН та УПА стала випадковим доважком під час локальних дій внутрішніх військ НКВС і співробітників НКДБ проти виявленого повстанського підрозділу. Лише після з'ясування особи вбитого командира УПА-Північ, із метою виправдати свою нездатність захопити Д.Клячківського живим та підкреслити важливість роботи «органів», у надрах апарату радянської держбезпеки було сформовано легенду про масштабну «Оржівську операцію», яка нібито планувалася й реалізовувалася під керівництвом найвищих очільників НКВС і НКДБ УРСР.

Ключові слова: НКВС, НКДБ, агентурна справа, агент, донесення, УПА, УПА-Північ, ОУН, Клячківський («Клим Савур»), «Оржівська операція».

Багаторічне криваве протистояння між структурами українського визвольного руху та радянськими органами державної безпеки було одним із найскладніших у вітчизняній і світовій історії ХХ ст. Масштабні бойові операції, тотальна пропагандистська війна, гранична жорстокість і колосальна агентурна боротьба – основні складові цього «гібридного» двобою. Переважаюча військова машина радянської влади змогла впоратися з великими повстанськими з'єднаннями, але минав місяць – два після фронтальних зіткнень і розпорошені сили опору збиралися знову, змінювали тактику боротьби, продовжували підривати монополію тоталітарної влади на інформацію, підважувати її вплив на громадян. Керівництво органів держбезпеки та партійна верхівка розуміли, що одним із найважливіших завдань у контексті знищення опору має бути «виведення з ладу» керівників підпілля, людей, які у своїх руках тримали всі «нитки» боротьби, формували тактику, цементували спільними цілями. Зважаючи на культ конспірації, який панував у лавах ОУН, виявити і знищити (полонити) очільників руху можна було винятково з допомогою агентурної мережі. Як вони вибудовувалися, як збиралася інформація про об'єкт пошуку, які агентурні заходи втілювалися?

Інформація про це міститься у відповідних справах, що їх заводили співробітники органів держбезпеки на провідників українського визвольного руху.

Одним із перших керівників Організації українських націоналістів та командирів Української повстанської армії, які «сподобилися честі» заведення агентурної справи, був Дмитро Клячківський («Клим Савур»). Навколо деталей його загибелі є чимало суперечок. Більшість сучасних дослідників, які пишуть про смерть цього діяча, спираючись на звіти співробітників НКВС і НКДБ, підводять до думки про те, що командира УПА-Північ убили внаслідок проведення спеціальної масштабної «Оржівської операції», яку зуміли підготувати завдяки інформації, отриманій від полоненого Юрія Стельмащука («Рудий»)¹. Проте чи дійсно все було сплановано, а чи «чекістська» агентура випадково вивела силові структури на «Савура», а легенда про масштабний задум виникла лише як виправдання того, що керівника підпілля такого масштабу не зуміли (за сприятливих умов) захопити в полон? Наскільки ефективною була агентурна робота радянських «органів»? Як формувалася мережа агентів? На всі ці питання проливає світло агентурна справа, яка тепер стала доступною дослідникам.

Щонайменше від літа 1943 р. органи держбезпеки почали отримувати від комуністичних партизанів інформацію про те, що командування Українською повстанською армією здійснює «Клим Савур»². До кінця жовтня 1943 р., коли Червона армія ще вела важкі бої за Дніпро, 4-те управління НКДБ, яке опікувалося питаннями терору й диверсій у тилу противника, із допомогою своєї розвідки підтвердило достовірність партизанських донесень:

«31.10.43 р. надійшло повідомлення від оперативно-чекістської групи 4 управління НКДБ УРСР, яка оперує в тилу противника на території Рівненської області під керівництвом “Петрова” про те, що на чолі створеної бандерівцями т. зв. “Української повстанської армії” – УПА поставлений такий собі “Клим Савур”. За наказом “Клима Савура” здійснюється мобілізація всього українського населення в УПА – чоловіків у віці від 16 до 45 років, жінок – від 18 до 35 років, а також мобілізуються весь транспорт, продовольчі й фуражні бази. За суттю повідомлення “Петрова” поінформовані т. т. Меркулов, Хрущов і Судоплатов»³.

¹ Кентій А. Українська повстанська Армія в 1944–1945 рр. – К., 1999. – 220 с.; Шаповал Ю., Веденев Д. Пастка для «Щура» // Дзеркало тижня. – 2006. – 4–10 листопада. – №42. – С.8; Веденев Д. Клим Савур: неізнані обставини загибелі // Зеркало недели. – 2001. – 9–15 лютого. – №6. – С.6; Ковальчук В. Таємниця польової сумки «Клима Савура» // Мандрівець. – Вип.5. – Тернопіль, 2010. – С.65–69; Марчук І.В. Розшук радянськими карально-репресивними органами Д.Клячківського – «Клима Савура» // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXXIX. – Запоріжжя, 2014. – С.155–160; Його ж. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – Рівне, 2009. – 168 с.; Його ж. Останній бій «Клима Савура» // Визвольний шлях. – 2003. – №3. – С.34–36; Motyka G. Сієй «Klyma Sawura» // Polsko-ukraiński konflikt pamięci. – Gdańsk, 2013. – S.13–20 та ін.

² Літопис УПА: Нова серія. – Т.4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ: Книга перша: 1943–1945. – К.; Торонто, 2002. – С.96.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.11.

Цілком очевидно, що перебільшена інформація про мобілізаційні заходи командування УПА змусила радянську сторону активізуватися, інтенсифікувавши підготовку до скорої зустрічі з імовірними масштабними викликами, насамперед отримати достовірні дані про загадкового «Клима Савура». Від цитованого вище повідомлення агента НКДБ «Петрова» й почала формуватися справа-формуляр №4/10 на тодішнього командира УПА-Північ Д.Клячківського.

21 листопада 1943 р. керівник оперативної групи НКДБ СРСР, яка діяла в околицях Рокитного на Рівненщині капітан Карасьов додатково повідомив своє командування про існування у структурі націоналістичного підпілля служби безпеки, яка підлягає «Климові Савуру» як «головному командирові УПА»⁴. До 6 грудня 1943 р. агентурі НКДБ удалося зібрати перші (частково достовірні) дані про Д.Клячківського:

«Командир УПА Клима Савур – 30 років, уродженець Галичини, українець, освіта середня, закінчив в Галичині спеціальні військові курси, прибув у Дубровицький район Рівненської області на початку вересня цього року. Прикмети: середнього зросту, нормальної статури, голова нормальна, очі карі, ніс із горбинкою, вуха великі, хода енергійна, гордий»⁵.

Очевидно, що такий скромний рівень поінформованості НКДБ про «Клима Савура» не був достатнім для повномасштабної «розробки». Тож розпочався збір даних про оточення і зв'язки командира УПА-Північ (якого співробітники НКДБ і після листопада 1943 р. помилково вважали головним командиром УПА).

Наприкінці січня 1944 р. держбезпека через заарештованого в Новограді-Волинському підпільника зуміла дізнатися про те, що в м. Корець мешкає особистий друг «Клима Савура» якийсь «Самоукін, ім'я та по батькові якого не встановлено, років 55, за національністю росіянин. У період німецької окупації був священником, а також утримував майстерню прядок»⁶. Керівництво НКДБ на Рівненщині моментально отримало наказ встановити особу цього Самоукіна та доповісти про «можливість оперативного використання його або осіб, близько з ним зв'язаних, для теракту над К.Савуром»⁷.

На початку березня 1944 р. до рук НКДБ потрапила шеф зв'язку волинського крайового проводу ОУН «Ганя» (Параска Юхимчук), яка на допиті 10 березня описала зовнішність «Клима Савура» й намалювала схему приміщення, в якому він мешкав у січні 1944 р.⁸ Тоді ж, через агента «Зарубіжного», оперативники з'ясували, що «Клима Савур» і Роман Шухевич є різними людьми («до травня місяця 1943 р. головнокомандувачем УПА був

⁴ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.13.

⁵ Там само. – Арк.12.

⁶ Там само. – Арк.14–15.

⁷ Там само. – Арк.15.

⁸ Там само. – Арк.16–17.

якийсь “Юрко”⁹, прізвище невідоме. У травні 1943 р. головнокомандувачем УПА був призначений “Клим Савур”, справжнього прізвища та по батькові я не знаю. Ходили чутки, що він має прізвище Шухевич і є сином львівського адвоката, однак ці чутки не підтвердились¹⁰)¹¹.

Справжнім успіхом для НКДБ став арешт одного з провідних оунівських діячів на Волині політичного консультанта командування УПА-Північ, уродженця Київщини Лейби-Іцика Добровського («Валерія»). На допиті 17 березня 1944 р. він указав, які посади в підпіллі ОУН та в УПА обіймав «Клим Савур» і дав його дуже детальний, достовірний словесний опис включно з особливостями мовлення й жестикуляції¹².

Наприкінці березня 1944 р. чергові крупинки інформації про «Клима Савура» приніс агент НКДБ «Владімір», котрий указав на місце можливої дислокації керівника підпілля й командира УПА-Північ поблизу Свинаринського лісового масиву, а також додав, що той пересувається на легковому автомобілі «Фіат» із трьома охоронцями, що приміщення, в якому перебуває його штаб, постійно пильнують 10–12 озброєних людей, а вхід на територію штаб-квартири дозволено лише за перепустками комендатури¹³.

Як бачимо, за період роботи від жовтня 1943 до кінця березня 1944 рр. оперативники НКДБ уже знали, як виглядає «Клим Савур», мали у своїх руках декількох осіб, які були знайомими з ним особисто, намагалися встановити коло його знайомств, з’ясували, що він не є Р.Шухевичем, визначили кілька місць його ймовірної дислокації, установили чисельність охорони, спосіб пересування. Але, попри всі здобутки, справжні ім’я та прізвище «Клима Савура» залишалися невідомими. Також не було його фотографії.

Перші успіхи для енкадебістів, як це часто буває, прийшли з несподіваного боку. На початку липня 1944 р. мешканець Збаража Казимир Іванович Барчевський (1902 р. нар.)¹⁴, котрий, очевидно, в якийсь спосіб співпрацював із НКДБ, повідомив «органам» про те, що по сусідству з ним живе літня жінка Марія Прашко (77 років), син якої Іван здобув духовну освіту та є священником у Римі¹⁵. Разом зі М.Прашко мешкає ще одна старша жінка, прізвища якої агент не знав, але вказав на те, що її син Дмитро Семенович (1911 р. нар.) в юності товаришував з Іваном Прашкою, а в 1938 р. був членом правління українського пожежно-гімнастичного товариства «Сокіл» у Збаражі¹⁶. Агент інформував, що цей Дмитро Семенович і є командувачем УПА «Климом Савуром» та керівником волинського крайового проводу

⁹ Очевидно, ідеться про Василя Івахова («Сом», «Сонар», «Рос»), який до травня 1943 р. фактично керував підрозділами повстанців. Загинув у сутичці з німцями 13 травня. Невідомо, чи мав він псевдонім «Юрко».

¹⁰ Попри це, навіть у червні 1944 р. окремі агенти НКДБ вказували на те, що «Клим Савур» (або «Охрім») – це Р.Шухевич (див.: ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.26–27).

¹¹ Там само. – Арк.18.

¹² Там само. – Арк.20–21.

¹³ Там само. – Арк.23–24.

¹⁴ Там само. – Арк.37.

¹⁵ Там само. – Арк.33.

¹⁶ Там само.

ОУН «Охрімом»¹⁷. Більше того, агент зумів докласти групову фотографію членів правління збаразького «Сокола» за 1938 р.¹⁸, на якій указав Дмитра Семеновича. Фото негайно представили заарештованому Л.-І.Добровському («Валерію»), котрий ідентифікував Дмитра Семеновича як «Клима Савура» («На наданій мені фотографії я впізнаю командуючого УПА “Клима Савура”, він же “Охрім” [...] “Клим Савур” сидить у першому ряду, другий ліворуч, у пальті, без головного убору»¹⁹).

Про важливість ідентифікації зовнішності «Клима Савура» свідчить той факт, що допит Л.-І.Добровського в Києві проводили помічник начальника 4-го відділення Головного управління «Смерш» народного комісаріату оборони СРСР підполковник держбезпеки Богданов, старший слідчий слідчої частини НКДБ УРСР лейтенант держбезпеки Погрібний, старший оперативний уповноважений 4-го управління НКДБ УРСР капітан держбезпеки Долуда²⁰.

4-те управління Тернопільського обласного НКДБ отримало завдання негайно встановити прізвище «Клима Савура» – Дмитра Семеновича й зібрати максимальну інформацію про його родичів²¹. І вже до 23-ї год. того самого 8 липня 1944 р. до Києва (безпосередньо на ім'я наркома держбезпеки УРСР С.Савченка) було передано інформацію про те, що

«разом із Марією Прашко мешкає її сестра – Клятковська²² Текля (Фекла) Павлівна, 70 років, син її – Клятковський Дмитро Семенович, 1911–1912 року народження, у колишній Польщі закінчив 7 класів гімназії, виключався зі школи та був арештований поляками за націоналістичну діяльність. Деякий час у м. Збаражі працював продавцем у магазині, потім за цією спеціальністю працював в інших місцях, але де саме – не встановлено. У період 1939–1941 рр. буцімто арештовувався органами НКВС. [...] У період німецької окупації Клятковський Дмитро Семенович перебував у Львові, де працював і чим займався невідомо»²³.

10 липня 1944 р. всю зібрану інформацію про матір Д.Клячківського та про ідентифікацію його фотографії начальник 4-го управління НКДБ УРСР підполковник держбезпеки Сидоров відправив у Москву начальникові 3-го відділу 4-го управління НКДБ СРСР підполковникові держбезпеки Сташку²⁴. Того самого дня 4-те управління НКДБ УРСР ухвалило рішення про відкриття агентурної справи «Щур» – на Клятковського (Клячківського) Дмитра, Клятковську (Клячківську) Теклю, Прашко Марію та Прашка

¹⁷ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.33.

¹⁸ Там само. – Арк.36.

¹⁹ Там само. – Арк.33, 35.

²⁰ Там само. – Арк.35.

²¹ Там само. – Арк.33–34.

²² Деякий час енкадєбісти ідентифікували Д.Клячківського саме в такій помилковій формі – як «Клятківського».

²³ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.37.

²⁴ Там само. – Арк.38.

Івана²⁵. Основною метою, як зазначали співробітники НКДБ, мав стати пошук «прямих агентурних підходів до “Клима Савура” для його ліквідації»²⁶.

Одночасно керівники НКДБ дали завдання шукати в архівах відомства справу на Д.Клячківського, якого, за донесенням агентури, уже заарештовували радянські органи держбезпеки в 1940 р.²⁷ Невдовзі архівісти передали оперативним співробітникам довідку, де відзначалося, що Д.Клячківський (прізвище вказувалося правильно, але рік народження зазначено помилково – 1891), справді, 17 вересня 1940 р. потрапив під арешт як активний член ОУН, а у січні 1941 р. був засуджений до страти, яку 15 березня 1941 р. замінили на 10 років таборів і 5 років позбавлення громадянських прав. Його кримінальна справа зберігалася в архіві 1-го спецвідділу під номером 267094²⁸. Паралельно з цими заходами співробітники держбезпеки провели новий допит Л.-І.Добровського на предмет виявлення додаткової інформації про можливі місця дислокації Д.Клячківського, його охорону, звички, зовнішність тощо²⁹.

У той самий час, коли допитували Л.-І.Добровського й розсилали запити в архів, у Києві старший слідчий слідчої частини НКДБ капітан держбезпеки Бельченко допитав заарештованого Олександра Гавриловича Яценка, котрий у жовтні – листопаді 1943 р. перебував у «повстанській республіці Січ» на лівому березі р. Горинь як перекладач політичного відділу Головного штабу УПА (література з російської на українську мову)³⁰. Питання стосувалися зовнішності, одягу, поведінки Д.Клячківського³¹.

11 липня 1944 р. до «розробки» Д.Клячківського долучили показання агента «Мирослава», котрий був уродженцем Збаражжя й добре знав місцеву інтелігенцію. Проте він не зміг дати жодної точної інформації про особу «Клима Савура», окрім того, що бачив колись його у своєму рідному місті. При цьому інших членів правління товариства «Сокіл», представлених на фотокартці поряд зі Д.Клячківським, агент охарактеризував доволі розлого³². Також ніяких показань про «Клима Савура» не дав опитаний 13 липня 1944 р. агент «Солодкий», якого НКДБ готував для проведення терористичних актів за лінією фронту³³.

Проте наявної інформації та фотокартки вистачило для того, аби 17 липня 1944 р. нарком держбезпеки УРСР С.Савченко розіслав в обласні управління НКДБ західноукраїнських, а також Вінницької, Житомирської та Кам'янець-Подільської областей цілком таємний лист в агентурній справі «Щур»³⁴. Цікаво, що в документі Д.Клячківський (який далі йменувався

²⁵ Там само. – Арк.39.

²⁶ Там само. – Арк.39 зв.

²⁷ Там само. – Арк.40, 43.

²⁸ Там само. – Арк.42.

²⁹ Там само. – Арк.44–46.

³⁰ Там само. – Арк.49.

³¹ Там само. – Арк.47.

³² Там само. – Арк.54–54 зв.

³³ Там само. – Арк.57–58.

³⁴ Там само. – Арк.64.

Клячківським) і характеризувався як «доволі енергійна й вольова людина»³⁵, у картотеках заґратованих у 1940–1941 рр. розшукувався за невірним прізвищем, хоча інформація про арештованого Клячківського у слідства вже була. Тобто НКДБ ще не ідентифікував Клячківського та Клячківського як одну й ту саму особу.

На початку серпня 1944 р. слідчі НКДБ отримали ще одне підтвердження того, що на фотографії правління товариства «Сокіл» у Збаражі дійсно відображено «Клима Савура». Цього разу інформація походила від заарештованого головного лікаря групи УПА «Заграва» Никандра Йосиповича Сагайка, який особисто зустрічався з ним³⁶.

У той самий час органи держбезпеки заарештували уродженця Збаража Романа Хуткого, який був знайомий зі Д.Клячківським із довоєнних часів, у тому числі й за спільною діяльністю в товаристві «Сокіл». На допиті 2 серпня 1944 р. Р.Хуткий наголосив на тому, що справжнє прізвище «Савура» – Клячківський, а не Клячківський, і розповів про його довоєнне життя, проте жодних подробиць про роботу в ОУН не дав³⁷.

Більш «продуктивним» для НКДБ виявився інший заарештований друг Д.Клячківського – оунівець Василь Добротвор. Навіть зі скупих рядків агентурної справи помітно, що слідчі з повагою ставилися до нього. Його характеризували як кадрового члена ОУН, активного учасника антирадянського повстання, піднятого націоналістичним підпіллям восени 1939 р. у Збаражі. Зауважувалося, що арештований у березні 1944 р. В.Добротвор під час конвоювання спробував утекти, вирвавшись із рук конвоїрів і стрибнувши з мосту в річку. Покалічившись, 28-річний чоловік декілька місяців перебував у тюремному лазареті на лікуванні. На допитах він визнав своє знайомство зі Д.Клячківським із довоєнних часів через спільну участь в оркестрі й товаристві «Сокіл». Також він упізнав його на фотокартці та сказав, що у січні 1944 р. з розмови зі сотником УПА «Круком» довідався, що Д.Клячківський є керівником підпілля ОУН та УПА на Волині під псевдонімами «Охрім» і «Клим»³⁸. Це була важлива для слідства інформація, однак вона не наближала до розгадки місця перебування «Клима Савура», оскільки стосувалася початку 1944 р., тоді як була отримана наприкінці літа.

17 серпня 1944 р. Тернопільське обласне управління НКДБ відправило до Збаража свою агентку «Литвиненко», яка мала зустрітися з низкою знайомих Д.Клячківського від довоєнних часів і переказати їм «вітання», намагаючись таким чином з'ясувати, чи не з'являється він на своїй малій батьківщині. У розмові з мешканцем передмістя Збаража Сергієм Волошинським «Литвиненко» повідомила, що прибула з Чорткова й має вказівку від «одного пана» переказати вітання Д.Клячківському. На що С.Волошинський, за словами агентки, відповів: «Щиро вам дякую», і додав, що Д.Клячківського у Збаражі немає. При цьому «Литвиненко» стверджувала, що С.Волошинський

³⁵ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.64.

³⁶ Там само. – Арк.74.

³⁷ Там само. – Арк.77.

³⁸ Там само. – Арк.78–80.

розмовляв неохоче, помітно хвилювався³⁹. Проте їй удалося ввійти в довіру до С.Волошинського і згодом той повідомив, що тривалий час учився та працював зі Д.Клячківським, охарактеризував його як «геніальну» людину і сказав, що на даний момент той перебуває на Волині⁴⁰. Також агентка відвідала Надію Бохінську (з сестрою якої, Марією, Д.Клячківський зустрічався в 1930-х рр.). Жінка розповіла про деяких знайомих Д.Клячківського до 1939 р. Проте чи випадково, а чи спеціально, але всі згадані нею особи були в еміграції, тобто поза межами досяжності для радянської влади⁴¹. Поїздка «Литвиненко» до Збаража змусила слідчих замислитися над тим, чи дійсно колишні знайомі не бачили Д.Клячківського з 1939 р.? 5 вересня 1944 р. слідчі НКДБ вирішили завербувати С.Волошинського⁴², аби через нього вийти «на зв'язок» з «Климом Савуром».

Проте справжнім проривом у справі Д.Клячківського став несподіваний арешт сотника Полтавського загону УПА Федора Грицишина («Подільця») наприкінці липня 1944 р. Він був уродженцем Вінницької області, колишнім командиром Червоної армії, оточенцем, полоненим, якого німці звільнили. Осівши на Волині Ф.Грицишин жив «у приймах» в Анастасії Бойко аж до мобілізації в УПА навесні 1943 р. Прослуживши понад рік у повстанців він дезертував і намагався дістатися рідної Вінниччини, проте був затриманий співробітниками НКДБ і після низки допитів та відповідної обробки погодився на вербування. Новий агент отримав псевдонім «Сокіл» і 19 серпня 1944 р. разом із легендарним відділом псевдоповстанців був «виведений» у Ратнівський район Волинської області із завданням приєднатися до одного з великих угруповань УПА на Поліссі⁴³.

18 вересня 1944 р. «Сокіл» повідомив Ратнівський райвідділ НКДБ про те, що у серпні «Клим Савур» перебував у сусідньому з Ратнівщиною Дивинському районі⁴⁴ Брестської області Білорусії – на Хабовицьких хуторах. Агент зазначав, що охорона «Охріма» складалася з 10 повстанців у німецькій уніформі, озброєних автоматами й кулеметами Дегтярьова. Сам Д.Клячківський був у цивільному одязі. Після перебування на Хабовицьких хуторах він вирушив у напрямку лісового масиву Красний Бір на правому березі р. Стохід⁴⁵.

Також агентові «Соколу» 8 вересня 1944 р. на хуторі Доброділо біля с. Річиця Ратнівського району вдалося особисто зустрітися з командиром військової округи «Турів» Ю.Стельмашуком («Рудим»), від якого він отримав завдання формувати нову сотню УПА. Сам же «Рудий», за словами «Сокола», залишивши охорону подався на схід⁴⁶. Також агент подав детальну інформацію про чисельність, структуру, озброєння, командний склад і місця

³⁹ Там само. – Арк.87.

⁴⁰ Там само. – Арк.88.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. – Арк.90.

⁴³ Там само. – Арк.117.

⁴⁴ Згідно з районуванням 1940 р.

⁴⁵ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.118.

⁴⁶ Там само. – Арк.119.

дислокації, а також тактику з'єднань та відділів УПА на півночі Волинської й півдні Брестської областей⁴⁷.

Роботу «Сокола» слідство схвалило. Йому доручили встановити точне місце перебування Д.Клячківського й з допомогою агентів-бойовиків захопити Ю.Стельмашука⁴⁸. Для цього в НКДБ було розроблено спеціальний план. Виходячи з того, що Ю.Стельмашук («Рудий») доручив «Соколові» сформувати нову сотню УПА, органи держбезпеки вирішили скористатися такою нагодою:

«1. Дозволити агенту “Соколу” формування сотні УПА й укомплектувати цю сотню нашою агентурою, бойовиками з числа колишніх партизанів-українців, а також нашою перевіреною агентурою по лінії ОУН. 2. Для керівництва діяльністю з комплектування сотні ввести в її склад як заступника командира сотні нашого оперативного співробітника, котрий має бути фактичним організатором і керівником виконання поставленого завдання. 3. Для проведення визначених заходів розроблено детальний план, де передбачається: а) комплектування сотні нашою агентурою, її екіпіровка і спорядження; б) обставини вводу на керівну роботу у сотню оперативного співробітника; в) вербування та ліквідація окремих учасників указаної сотні УПА, які потраплять в її склад без нашої волі; г) організація зв'язку, у тому числі й радіозв'язку, між нами та оперативним співробітником; д) легендування бойової діяльності сотні з розрахунком досягнення особливої уваги з боку “Рудого” і “Клима Савура”; е) уведення на базу сотні агентури, яка відома та має зв'язки з “Климом Савуром” і “Рудим”; ж) охорона сотні від каральних заходів наших військ»⁴⁹.

Легендованій сотні УПА планувалося присвоїти криптонім «Тенета», а її фактичним організатором мав стати агент «Триликовський». Кадри до псевдосотні мали потрапляти під виглядом «дезертирів» із Червоної армії, «утікачів від радянських репресій», «звільнених» під час нападів на райцентри з районних тюрем, а також одинаки, котрі начебто «загубили» свої відділи УПА під час переходу фронту, місцева агентура НКДБ, НКВС⁵⁰. Псевдоповстанці мали проводити псевдобої з військами НКВС і навіть отримували дозвіл на знищення окремих радянських агентів у селах, зокрема тих, які, на думку «органів», були недостатньо активними або «непридатними для наших агентурних комбінацій»⁵¹.

Одночасно співробітники держбезпеки побоювалися, чи не вийде Д.Клячківський у Карпати, куди, за оперативними даними, передислокувалися окремі підрозділи УПА з Волині. Задля пошуків його у цьому регіоні у вересні 1944 р. було задіяно агента «Остапа», котрий «працював» проти підпілля в Карпатах та на Львівщині⁵².

⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.120–121, 124–128.

⁴⁸ Там само. – Арк.122–123.

⁴⁹ Там само. – Арк.144–145.

⁵⁰ Там само. – Арк.147–148.

⁵¹ Там само. – Арк.149–151.

⁵² Там само. – Арк.134.

Додатково 12 жовтня 1944 р. органи НКДБ налагодили цілодобове спостереження за помешканням матері й тітки Д.Клячківського у Збаражі, узяли під «персональний контроль» усю кореспонденцію, поселили в їхньому домі «агента-внутренника»⁵³, а також почали агентурну «розробку» всіх знайомих Д.Клячківського у Збаражі з метою встановлення зв'язків та, за сприятливих обставин, вербування⁵⁴.

Того самого дня 12 жовтня 1944 р. «чекісти» під час допиту заарештованої підпільниці Уляни Дібровиної дізналися від неї, що від початку року Д.Клячківський послуговується також псевдонімом «Степан Мосур»⁵⁵. Одночасно енкадєбісти активізували роботу з пошуків місця перебування його через завербованого в березні агента «Костянтина» (Григорія Івановича Коршуна, 1901 р. нар., священника з Любашівського району Волинської області), який мав високий авторитет і широкі зв'язки серед населення та у середовищі православного кліру⁵⁶.

Однак, незважаючи на активну роботу агентури, упродовж місяця жодних свіжих даних про місце перебування Д.Клячківського одержати не вдалося. 11 листопада 1944 р. агент «Олевський» повідомив у Волинське обласне управління НКДБ про те, що навесні 1944 р. «Клим Савур» перебував у м. Холм на Збужжі. Для можливого виявлення командира УПА «Олевського» відправили до цього старовинного міста⁵⁷. Однак невдовзі (у грудні 1944 р.) від агента «Соломії» до НКДБ надійшла свіжіша інформація, згідно з якою Д.Клячківський у жовтні 1944 р. проводив нараду командного складу УПА в Мізоцькому районі Рівненщини, а потім на декілька днів зупинився на лікування у с. Дермань, де проживала його довірена лікарка Марія Рябчук («Медуна») – референт Українського Червоного Хреста крайового проводу ОУН на північно-західних українських землях⁵⁸. Зі слів агента також випливало, що «Клим Савур» серйозно хворий⁵⁹.

Ця остання інформація викликала особливий інтерес слідчих НКДБ. 19 грудня 1944 р. сам нарком держбезпеки УРСР С.Савченко рекомендував у ході агентурної розробки знайомих Д.Клячківського у Збаражі звернути «особливу увагу» на лікаря Павла Таращука, який належав до кола близьких друзів «Клима Савура» ще до 1939 р.⁶⁰

Проте ані агентура, яка діяла у Збаражі, ані агенти «Олевський» у Холмі та «Сокил» в УПА на Поліссі, ані агентка «Соломія» з УЧХ упродовж грудня 1944 – січня 1945 рр. не зуміли надати жодної конкретної інформації про місце перебування Д.Клячківського. Більше того, справа зі створенням легендарної сотні під командуванням «Сокола» провалилась, оскільки агент, котрий мав забезпечити сталий зв'язок НКДБ зі «Соколом», не зумів проникнути до підпілля.

⁵³ Там само. – Арк.136.

⁵⁴ Там само. – Арк.165–202.

⁵⁵ Там само. – Арк.153–154.

⁵⁶ Там само. – Арк.154.

⁵⁷ Там само. – Арк.236–237.

⁵⁸ Там само. – Арк.251.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само. – Т.2. – Арк.24.

Здавалося, питання вистеження «Клима Савура» відкладається на невизначене майбутнє. Аж раптом на допомогу енкадебістам прийшов випадок...

5 лютого 1945 р. агент Клеванського райвідділу НКДБ «Павло» повідомив молодшому лейтенантові держбезпеки Шатяєву й капітанові держбезпеки Платоненку (старший оперуповноважений та начальник Клеванського райвідділу НКДБ відповідно), що 24 січня до його помешкання навідалася жителька с. Суськ Олександрійського району Агафія Кулаковська, яка розповіла йому, що в ніч на 22 січня до неї приїхав мешканець с. Грабів Клеванського району активний повстанець Петро Броницький, котрий наказав їй донці Людмилі вирушити з пакетом у с. Пеньки Деражнянського району, до тамтешнього жителя Сталюка, та передати його «Мотрі». Після нетривалої суперечки Л.Кулаковська виконала розпорядження, віддавши пакет через родину Сталюків зв'язковій «Мотрі»⁶¹.

Дочекавшись повернення Л.Кулаковської додому П.Броницький поїхав до мешканця с. Суськ Якова Кондюка, залишив у нього коня, узяв у господаря якісь речі та з ними пішов у напрямку Лисої Гори, де ще за часів німецької окупації було облаштовано криївку, котру 17–18 січня 1945 р. повстанці, за словами агента, суттєво розширили й забезпечили великою кількістю продовольства. «Павло» стверджував, що криївка капітальна, має систему опалення (про що свідчив дим), у ній перебували від 10 до 30 повстанців⁶².

Нова інформація спонукала енкадебістів до дій. У погодженні з Клеванським райвідділом НКВС, райвідділ НКДБ розробив операцію проти повстанців, які базувалися на Лисій Горі. Первісно її планували на ніч із 6 на 7 лютого 1945 р. силами РВ НКДБ і РВ НКВС (50 бійців, котрі мали на озброєнні 40 автоматів, 8 ручних кулеметів, 3 міномети, гвинтівки)⁶³. Передбачалося, вирушивши о 1 год. 04 хв. з Клеваня, до 2 год. 30 хв. досягти с. Оржів, зробити двогодинний перепочинок і до 6-ї год. прибути у с. Суськ. Тут одна група (20 осіб) на чолі з керівником райвідділу Клеванського НКВС старшим лейтенантом міліції Проніним мала залишитись і о 8-й год. розпочати «прочісування» села, рухаючись у напрямку Лисої Гори. Друга частина загону (30 осіб, 4 ручних кулемети, 2 міномети) на чолі з командиром спецгрупи Циганковим мала просуватися з-під Суська на Оржівське лісництво до 8-ї год., обійти Лису Гору та зайняти позиції на північ від неї. Рівно о 8-й год. обидві групи повинні були з двох сторін рухатися в напрямку криївки на горі. При спробі відходу повстанців через поля в лісові масиви передбачалося знищити їх «кинджальним вогнем»⁶⁴.

Однак, судячи з усього, операцію відклали на декілька днів, остерігаючись того, що наявних сил (50 бійців) буде замало. Акцію перенесли на 12 лютого 1945 р. й долучили до її проведення ще 40 вояків внутрішніх військ НКВС зі складу 233-го стрілецького батальйону 20-ї стрілецької бригади⁶⁵.

⁶¹ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.1. – Арк.37.

⁶² Там само. – Арк.37–38.

⁶³ Там само. – Арк.41.

⁶⁴ Там само. – Арк.41–42.

⁶⁵ Там само. – Арк.35.

Саме ці 40 військовослужбовців отримали наказ просуватися північніше Суська попід лісом для того, «щоб обійти Лису Гору й узяти її в оточення»⁶⁶. Дорогою військовики НКВС помітили свіжі сліди, які йшли «на зустріч нашого руху», та пішли за ними. Через декілька десятків метрів енкавеесівці побачили ще один слід – тепер у протилежному напрямку. Згодом виявили втопану стежку, яка вела на захід⁶⁷. Пройшовши нею декілька десятків метрів, солдати побачили вогнище, що тліло й було замасковане кущами. Навколо лежала солома⁶⁸. Це свідчило про те, що тут було місце ночівлі групи людей. За 18–20 м від вогнища починалася лісова просіка, уздовж якої тягнулася свіжа стежка слідів. Ступивши на цю стежину енкавеесівці почули шелест снігу, тріск кущів. Молодший лейтенант держбезпеки Шатяєв і начальник штабу 233-го стрілецького батальйону внутрішніх військ старший лейтенант Хабібулін, розділивши групу бійців, розійшлися в різні сторони. За хвилину група Хабібуліна вступила в бій. Повстанці, відстрілюючись, почали відступати у західному напрямку. Енкавеесівці вдарили з ручних кулеметів, упівці відповідали з автоматів⁶⁹. Двоє повстанців прикривали відхід третього, який намагався відірватися від переслідувачів. У ході короткого бою цих двох застрелили, третій, котрий відступав у південно-західному напрямку, теж майже відразу загинув. Молодший лейтенант Шатяєв звітував:

«Я особисто встиг підійти до першого трупа, який намагався відійти. Сам він був високого зросту, блондин, років 30–35, із видовженим обличчям, частина зубів була вставлена з білої нержавіючої сталі, зокрема один верхній зуб і декілька в нижній щелепі з лівого боку. Він був одягнений у червоноармійський козушок, у шерстяних зелених брюках, озброєний автоматом ПППШ і пістолетом іноземного виробництва. При ньому була виявлена військова сумка, наповнена різноманітними документами ОУН–УПА, яка була мною взята. Глянувши на деякі документи та його особу, ставало очевидно, що це якийсь керівник ОУН–УПА»⁷⁰.

Судячи зі звіту, Шатяєв із Хабібуліним сперечалися, чи варто відразу ж забрати труп імовірного керівника до району. Проте Хабібулін, як старший у званні, наказав залишити всі тіла на місці загибелі та продовжувати операцію. Щоправда більше нікого з повстанців на Лисій Горі енкавеесівці не виявили. Лише повернувшись до Суська, Шатяєв із Хабібуліним вивчили документи та повідомили командирові 233-го стрілецького батальйону внутрішніх військ НКВС про вбивство трьох повстанців. Саме від командування надійшла вказівка забрати трупи з лісу до с. Суськ⁷¹, де перебував штаб підрозділу, а згодом – до Рівного⁷².

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само. – Арк.36.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. – Арк.36, 56.

⁷² Там само. – Арк.15.

Уже ввечері 12 лютого 1945 р. начальникові головного управління по боротьбі з бандитизмом НКДБ СРСР О.Леонтьєву, наркомові внутрішніх справ УРСР В.Рясному й першому секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову повідомили про ліквідацію Д.Клячківського («Клима Савура») ⁷³. При загиблих були 3 автомати (2 ППШ, 1 ППД), 2 пістолети, 1 револьвер системи «Наган», 6 автоматних магазинів, 3 кишенькових годинники (один із них золотий), 160 патронів, 11 розгорток топографічних карт. У Д.Клячківського була також польова сумка з документами, орден Червоної зірки №327488 і гвардійський значок ⁷⁴.

Документи з агентурної справи «Щур» суттєво дисонують з усталеною в історіографії тезою про те, що для ліквідації або захоплення Д.Клячківського проводилася так звана «Оржівська операція» із залученням 4–5 тис. військовослужбовців внутрішніх військ НКВС (20-та, 24-та бригади) ⁷⁵. Версія про «Оржівську операцію» виростає з документів центрального апарату НКВС і НКДБ, які свідчать, що після полонення Ю.Стельмашука його вдалося допитати 8 лютого 1945 р. Хворий і поранений командир засвідчив, що мав останню зустріч із Д.Клячківським на Оржівських хуторах 30 листопада 1944 р. і повинен був прибути на чергову розмову з ним 30 січня 1945 р. При цьому Ю.Стельмашук указав на те, що «Клима Савура» охороняють 2–3 бійців, а неподалік зазвичай дислокується відділ особливого призначення у складі 60 осіб. Буцімто, отримавши таку цінну інформацію, уже в ніч на 10 лютого Оржівські хутори було оточено підрозділами 20-ї та 24-ї бригад внутрішніх військ НКВС, які почали «прочісувати» місцевість і, виявивши групу з трьох повстанців, убили їх у перестрілці. Серед загиблих виявився Д.Клячківський ⁷⁶. Проте виникають запитання: як так швидко (за одну добу 9 лютого) вдалося спланувати й підготувати таку масштабну операцію? Чому такого важливого «державного злочинця», як Д.Клячківський, просто застрелили в бою, а не спробували захопити живим? Чому звіти, надіслані зі Львова й Києва до Москви, відрізняються від першого рапорту, написаного молодшим лейтенантом Шатяєвим, який не згадував про масштабну операцію, сплановану в Києві, а писав про локальні дії проти невідомого відділу УПА із залученням до сотні бійців внутрішніх військ і районних відділів НКДБ та НКВС, сплановану у Клевани? Більше того, в першому рапорті (написаному від руки) Шатяєв зазначав, що він оглянув тіло Д.Клячківського, зафіксував навіть металеві зубні коронки, але не впізнав у вбитому саме командувача УПА-Північ, хоча припустив, що це якийсь керівник (з огляду на наявність при ньому польової сумки з документами) ⁷⁷. Як офіцери НКДБ і НКВС могли йти на операцію із захоплення Д.Клячківського, не отримавши перед тим його фотографії й точний опис зовнішності?! Також Шатяєв указував на те, що начальник штабу 233-го батальйону старший лейтенант Хабібুলін відмовився забирати трупи вбитих до свого штабу у Суськ:

⁷³ ГДА СБУ. – Ф.2. – Спр.28. – Арк.103–105.

⁷⁴ Там само. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.2. – Арк.15.

⁷⁵ Див.: *Марчук І.В.* Розшук радянськими карально-репресивними органами Д.Клячківського-«Клима Савура». – С.155–160.

⁷⁶ ГДА СБУ. – Ф.2. – Спр.1. – Т.1. – Арк.119.

⁷⁷ Там само. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.2. – Арк.55.

«Я запропонував старшому лейтенантові Хабібуліну, щоб узяв одного з трьох убитих бандитів, який за зовнішнім виглядом і наявністю документів був найцікавіший в оперативному плані, але старший лейтенант узяти бандита відмовився, але коли ми прибули на місце у с. Суськ (штаб), подивилися документи і я розповів, що це має бути велика фігура, тоді майор (командир батальйону – *І.П.*) розпорядився, щоб усіх бандитів привезли у Суськ, що й було зроблено. Після того, як привезли бандитів, ми склали акт опису майна, яке належало бандитам. Після того, як подивилися документи, які знаходилися в бандита, я їх хотів забрати з собою, але вони мені категорично у цьому відмовили, навіть не хотіли дати акт опису майна, що належало бандитам»⁷⁸.

Тобто тіла вбитих на деякий час просто покинули в лісі (де їхні обличчя могли понівечити лисиці або вовки так, що опізнати було б уже неможливо), навіть не вилучивши всього, що було при них. Цілком логічно поставити питання, а де ж та «масштабна і блискуче підготовлена» операція проти «Клима Савура», і чому начальник штабу батальйону Хабібулін не мав поняття, як виглядає Д.Клячківський? Ризикнемо припустити, що жодної операції насправді не було. Схоже, що її дуже швидко вигадали київські, львівські та рівненські «чекісти», щоб прикрити очевидний провал – випадкове вбивство Д.Клячківського, якого слід було спробувати захопити живим. На такий висновок наштовхують ще й інші нюанси. Так, у першому повідомленні «по ВЧ» на ім'я Л.Берії, яке 13 лютого 1945 р. о 17 год. 40 хв. направив зі Львова нарком внутрішніх справ УРСР В.Рясной, зазначалося, що буцімто на основі показань Ю.Стельмашука проводилася операція «з завданням захопити» «Клима Савура»⁷⁹. Саме «захопити», а не «ліквідувати». Далі у цьому повідомленні не йшлося про задіяння в операції двох з'єднань військ НКВС, а лише про «загін 20-ї бригади внутрішніх військ під командуванням начальника штабу 233 осіб⁸⁰ старшого лейтенанта Хабібуліна»⁸¹. Намагаючись виправдати загибель Д.Клячківського, В.Рясной стверджував, що «захопити живими цих бандитів не було можливо, вони відстрілювались з автоматів і вбили одного червоноармійця»⁸². Тобто нарком внутрішніх справ УРСР намагався переконати наркома внутрішніх справ СРСР у тому, що 40 військовослужбовців, які оточили 3 (!) повстанців, не мали можливості взяти їх живими! Нагадаємо, що в убитих було 3 автомати та всього лише 160 патронів, що в умовах інтенсивного бою, за високої скорострільності автоматичної зброї, дозволило б їм оборонятися буквально декілька хвилин, а далі – або полон, або самогубство. Проте з рапорту все того ж Шатяєва випливає, що «Клима Савура» і його охоронців ніхто й не намагався захопити живим чи пораненим: «[...] його (тобто Д.Клячківського – *І.П.*) сержант одним

⁷⁸ Там само. – Арк.56.

⁷⁹ Там само. – Ф.2. – Спр.2. – Т.2. – Арк.173 зв.

⁸⁰ Окремого стрілецького батальйону.

⁸¹ ГДА СБУ. – Ф.2. – Спр.2. – Т.2. – Арк.173 зв.

⁸² Там само. – Арк.173 зв. – 174.

пострілом із гвинтівки вбив»⁸³. Отже по ногах не стріляли, щоб узяти оунівця живцем. Дивна ситуація. Офіцер Шатяєв і його підлеглі розуміють, що двоє повстанців намагаються прикрити відхід третього, який, очевидно, важлива персона. Вони буцімто проводять операцію із захоплення «Клима Савура» та можуть припустити, що той, хто втікає під прикриттям охоронців, і може бути «Климом Савуром». Але при цьому вбивають його прицільним пострілом та після зовнішнього огляду тіл залишають їх у лісі, повертаючись у місце дислокації батальйону у с. Суськ. Більше того, якщо вірити в легенду про «Оржівську операцію», то Хабібулін мав бути поінформованим про те, що з Д.Клячківським будуть 2–3 охоронці (як про це на допитах начебто розповів Ю.Стельмашук). Тобто начальник штабу 233-го батальйону 20-ї бригади внутрішніх військ НКВС не припустив, що наштовхнувся саме на «Клима Савура». Така ситуація, на наш погляд, могла бути тільки в одному випадку – пошукова група держбезпеки не шукала ніякого Д.Клячківського, а проводила стандартну військово-чекістську операцію проти ймовірної «банди» чисельністю 15–30 осіб, яка мала криївку на Лисій Горі. «Клима Савура» та його охоронців сприйняли за звичайних повстанців, убивши їх у бою та продовживши наступ до головної своєї мети – криївки. Це пояснює дії Хабібуліна, який відмовився зібрати трупи та доставити їх негайно у штаб, адже його завданням було не полювання на Д.Клячківського, а знищення повстанського загону. І лише подальші рапорти в Москву починають «обростати» подробицями про так звану «Оржівську операцію». «Чекісти» спробували використати випадкову ліквідацію Д.Клячківського «з користю» для себе, перетворивши провал на тріумф. У Москві позитивно відреагували на перші повідомлення про смерть Д.Клячківського і причетні до цієї справи в республіці почали готувати рапорти на присвоєння собі нагород. Надалі з'являтимуться нові й нові «героїчні» подробиці. Так, у довідці про «Оржівську операцію», складеній у квітні 1945 р., читаємо:

«Виходячи з отриманих (від Ю.Стельмашука – І.П.) даних, було ухвалене рішення в ніч на 10 лютого 1945 р. частинами 20-ї і 24-ї бригад ВВ НКВС Українського округу оточити хутори Оржева і прилеглі до нього населені пункти та лісові масиви. Хід операції контролювався керівним чекістським складом (!), шляхом безпосереднього виїзду в район дій частин 20-ї і 24-ї бригад. На місці надавалася практична допомога командирам частин та з'єднань. Хутори Оржева, прилеглі до нього населені пункти й лісові масиви впродовж п'яти діб було піддано систематичному та детальному обшуку. Оперативним складом із допомогою виїзду на місце операції із затриманим “Рудим” було встановлено дві явочних квартири “Клима Савура”. Упродовж 10 та 11 лютого частинами 20-ї і 24-ї бригад у районі Оржівських хуторів виявлено й розгромлено особисту охорону “Клима Савура” – відділ особливого призначення – сам бандкерівник “Узбек” був убитий. [...] У ніч на 12-те лютого, на основі рапортів військових командирів та оперативних

⁸³ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.2. – Арк.55.

співробітників, було вирішено більш детально прочесати лісові масиви й поширити рамки операції на весь Клеванський район, з охопленням прилеглих до Клеванського району лісів. Прочісування лісів і лісових масивів покладалося на розвідувально-пошукові загони. 12-го лютого 1945 р. розвідувально-пошуковий загін начальника штабу 233 осіб – старшого лейтенанта Хабібулїна, у районі Оржівських хуторів виявив на снігу свіжий слід та організував переслідування. У результаті переслідування в лісовому масиві за 5 км на північний-схід від Оржівських хуторів була заскочена бандгрупа у складі 3 осіб. Вони вчинили збройний опір, у результаті якого бандгрупу було ліквідовано»⁸⁴.

Читаючи такий документ складається враження, що «чекістам» явно не хотілося відставати від Червоної армії, тож випадкову ліквідацію «Клима Савура» подали як масштабну операцію із задіянням безпосередньо вищого керівництва органів держбезпеки УРСР. Продовженням цієї маніпуляції стали довгі нагородні списки, адже «за захоплення» Ю.Стельмашука та «за захоплення й ліквідацію» Д.Клячківського було вирішено відзначити 73 особи⁸⁵. Так, до нагородження орденом Червоного прапора представили вісьмох (у тому числі й командирів 20-ї та 24-ї бригад, старшого лейтенанта Х.Хабібулїна, командирів відділень тощо); орденом Вітчизняної війни I ступеня – вісімнадцятьох (серед них заступника начальника відділу боротьби з бандитизмом НКВС УРСР полковника М.Арутюнова, начальника відділу боротьби з бандитизмом Рівненського обласного управління НКВС УРСР майора М.Гаврилова, заступника начальника управління по боротьбі з бандитизмом НКВС УРСР підполковника Т.Гриценка тощо); орденом Вітчизняної війни II ступеня – тридцять одну особу (у тому числі заступника начальника відділення управління боротьби з бандитизмом НКВС УРСР капітана держбезпеки В.Клименка, начальника 3-го відділу відділення боротьби з бандитизмом Рівненського управління НКВС УРСР майора С.Колесова); медалью «За відвагу» – п'ятьох (головним чином сержантів і рядових)⁸⁶. Згодом начальник внутрішніх військ НКВС Українського округу генерал-лейтенант М.Марченков дещо відкоригував список, скоротивши кількість претендентів на орден Вітчизняної війни I ступеня до дванадцятьох, а II ступеня – до п'ятнадцятьох осіб⁸⁷. Зокрема залишилися прізвища головним чином офіцерів і бійців 20-ї та 24-ї бригад військ НКВС, натомість «випали» всі начальники відділів «по боротьбі з бандитизмом», які нібито планували «Оржівську операцію».

Дивує, що у цих чималих списках не знайшлося місця ані керівникові Клеванського райвідділу НКВС старшому лейтенантові Пронїну, ані очільникові Клеванського райвідділу НКДБ капітанові Платоненку, ані молодшому лейтенантові НКДБ Шатяєву. А саме ці люди, як випливає з агентурної справи «Щур», отримавши інформацію від «Павла», організували та

⁸⁴ Там само. – Ф.2. – Спр.7. – Т.1. – Арк.192.

⁸⁵ Утім в поїменних нагородних списках тільки 62 прізвища (див.: Там само. – Арк.141).

⁸⁶ Там само. – Арк.142–146.

⁸⁷ Там само. – Арк.149–151.

провели локальну військово-чекістську операцію, під час якої випадково загинув Д.Клячківський. Проте, цілком очевидно, що вони не вписувалися в картину так званої «Оржівської операції», тому їх і залишили без нагород.

Тим часом, «запущена» у справі Д.Клячківського агентура навіть після смерті командира УПА-Північ мала продовжувати роботу над «ліквідацією його оточення»⁸⁸. Зокрема агенти НКДБ «Соломія» та «Зорька» встановили контакт з однією з керівників Українського Червоного Хреста шефинею пункту зв'язку волинського крайового проводу Марією Рябчук («Медуною»). Контакт виявився настільки вдалим, що агентці «Зорці» вдалося стати «помічницею» «Медуни» й узяти під контроль частину зав'язків крайового проводу⁸⁹. З її допомогою, а також із допомогою агента «Сокола» НКДБ сподівався швидко розгромити структури ОУН та УПА на Волині й Поліссі.

Підсумовуючи, зазначимо, що матеріали агентурної справи «Щур» дають надзвичайно повну та рельєфну картину того, як, завдяки широко розгалуженій мережі агентури, радянським органам держбезпеки вдавалося крок за кроком збирати дані про Д.Клячківського, а також наскільки велику роль у нагромадженні агентурної інформації та її подальшій реалізації відіграв випадок. Документи агентурної справи однозначно вказують на випадковість загибелі «Клима Савура», тоді як цілеспрямовані агентурні пошуки не дозволяли вийти на кінцевий результат – захоплення командира УПА-Північ живим для подальшого використання в ліквідації структур повстанської армії та оунівського збройного підпілля.

REFERENCES

1. Vedeneev, D. (2001, February 9–15). Klim Savur: neizvestnye obstojatel'stva gibeli. *Zerkalo nedeli*, p.6. [in Russian].
2. Kentii, A. (1999). *Ukrains'ka Povstans'ka Armiia v 1944–1945 rr.* Kyiv. [in Ukrainian].
3. Kentii, A., Lozytskyi, V., Pavlenko, I. (comps.). (2002). *Borot'ba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty SK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB. Knyha persha: 1943–1945. (Vol.4. Litopys UPA. Nova seriia).* Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, V. (2010). *Taiemnytsia poliovoi sumky „Klyma Savura”.* *Mandrivets' – Traveller*, 5, 65–69. [in Ukrainian].
5. Marchuk, I. (2009). *Komandyr UPA-Pivnich Dmytro Kliachkivskyyi-”Klym Savur”.* Rivne. [in Ukrainian].
6. Marchuk, I. (2003). *Ostannii bii “Klyma Savura”.* *Vyzvol'nyi shliakh – Liberation Path*, 3, 34–36. [in Ukrainian].
7. Marchuk, I.V. (2014) *Rozshuk radians'kymy karal'no-represyvnymy orhanamy D.Kliachkivs'koho – „Klyma Savura”.* *Naukovi pratsi istorychnoho facul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, (XXXIX), 155–160. [in Ukrainian].
8. Motyka, G. (2013). *Cień „Klyma Sawura”.* *Polsko-ukraiński konflikt pamięci.* Gdańsk. [in Polish].
9. Shapoval, Yu., Viedienieiev, D. (2006, November 4–10). *Pastka dla “Shchura”.* *Dzerkalo tyzhnia*, p.8. [in Ukrainian].

⁸⁸ ГДА СБУ. – Ф.65. – Спр.8467. – Т.2. – Арк.16.

⁸⁹ Там само.

IVAN PATRYLIAKDoctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Historical Faculty, T.Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine), i_patrylyak@ukr.net

"SHCHUR" INTELLIGENCE CASE AS A SOURCE OF THE STUDY OF WORK'S METHODS OF SOVIET UNION'S SECRET SERVICE AGENTS AGAINST LEADERS OF THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT

The article is devoted to the consideration of the methods of the struggle of the Soviet state security agencies against the leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army on the example of the intelligence case "Shchur", which was set up to search the leader of the Ukrainian liberation movement in Volyn' and Polissia Dmytro Kliachkivskyi ("Klym Savur"). From the documents of the case, there is clearly a consistent scheme of the collection of preliminary information on the wanted person, the formation of a network of agents and provocateurs, the establishment of a 24-hour monitoring of his relatives. The documents of the intelligence case "Schur" allow to question the established thinking in the historiography about the conduct of the "Orzhiv Operation", planned for the purpose of liquidation of D.Kliachkivskyi. It turns out that the death of one of the leaders of the OUN and the UIA became a coincidence in the course of the local operation of the Internal Troops of the NKVD and the NKGB staff against the insurgent unit. Only after finding out the identity of the killed commander of UIA-North, in order to justify his inability to capture D.Kliachkivskyi alive and underline the importance of the work of the special services, in the depths of the apparatus of the Soviet state security a legend was formed about the large-scale "Orzhiv Operation", which was planned and implemented under the leadership the highest leaders of the NKVD and NKGB of the USSR.

Keywords: NKVD, NKGB, intelligence case, agent, report, UIA, UIA-North, OUN, Kliachkivskyi ("Klym Savur"), "Orzhiv Operation".